

DE WOUWSE PLANTAGE VAN 1620 TOT 1682

[902 : 272]

door

A. HALLEMA

EEN PROCES OM EEN BOS IN DE 17DE EEUW

Hoe ook verminkt door de oorlogsvernielingen in de jaren 1940—1945, de Wouwse Plantage is nog steeds een der fraaiste natuurparken van ons land ter grootte van negen honderd tot duizend ha. Daaronder zijn dan begrepen heide, bos en vennen in de beide gemeenten Wouw en Huibergen, die er in de 17de eeuw zo fel over hebben getwist en geprocedeerd of het de *Huibergense* dan wel de *Wouwse* Plantage was, maar waarvan de inwoners er nu gezamenlijk vredig en rustig van genieten. Doch niet alleen zij, doch duizenden uit de omtrek, uit Bergen op Zoom, Roosendaal, Breda en geheel Westbrabant weten de weg naar „de Plantage” wel te vinden.

Zoals Oosterhout trots is op zijn „Warande” (ook Helmond, Heeze, Gilze en Putte(n) in Nbr. hebben een warande), Breda op zijn gordel van staatsbossen rondom de stad, mogen Bergen op Zoom en omringende dorpen in niet mindere mate genieten van de schoonheid van het boslandschap, afgewisseld door waterpartijen in de vorm van vennen en verder van heide. Hier handhaafden zich dus nog de oude namen „warande” en „plantage”, waarvan de houtvesters in vervlogen eeuwen de namen of titels warande- en plantagemeester droegen, een titulatuur, die zich tot in de vorige eeuw handhaafde. De Wouwse Plantage is nu tevens een buurtschap onder de gemeente Wouw en de „Plantage” is het natuurpark. Doch in vele reisgidsen leest men nog steeds van „Wouwse Plantage”, als daarmee tevens het „bos” of het park wordt bedoeld.

Van Bergen op Zoom uit bereikt men het landgoed langs verschillende wegen en de afstand bedraagt slechts anderhalf tot twee uur. In het centrum staan een villa en de zogenaamde Zwitserse woningen met prachtige drevén, die hier samen komen: Wouwse beukendreef, Nieuwe, Bergse Huibergse, Moerkantse drevén, terwijl de Torendreef naar een bekend pension voert. Mooie en zware dennen en beuken, rhododendrons en laag houtgewas oefenen in dit bosterrein een grote bekoring op de wandelaar uit, die van Bergen uit langs de Balse baan en Pindorp, langs het Meeven en andere vennen prachtige en gezonde voettochten kan maken en daarbij geboeid wordt door een landschap, zó rijk aan afwisseling en kleurenweelde, als zich maar denken laat. In Huibergen staan nog de restanten van het oude Wilhelmiënklooster, waarover het in dit artikel verder gaat, voorts het Museum van Natuurlijke Historie. Doch ook veel historisch en landschapsschoon is in deze streken voor altijd vernield tijdens W.O. II en tengevolge van de slag om dit fel omstreden gedeelte van Westbrabant tot Antwerpen toe. Ondanks de humusarme bodem ontstonden boscomplexen met heide en vennen, die enig in hun soort zijn in ons land.

*Was het bos oorspronkelijk van Huibergen of van Wouw?
Of van de Landsheer te Bergen op Zoom?*

Het verleden wenkt ons, meer nog dan het heden, namelijk de 17de eeuw, waarin zowel Huibergen als Wouw fel heeft gestreden om de eer en de eigendom van deze nog altijd zo gewaardeerde bossen en heiden. Zij worden reeds in de 16de eeuwse rekeningen genoemd als „plantage van Huibergen, respectievelijk van (de) Jaeren 1542 tot den Jaere 1579”, zodat Wouw er destijds in de naamgeving niet aan te pas kwam! Evenmin leverden die rekeningen, berustende in het archief van genoemd klooster der Wilhelmiëten te Huibergen, enig bewijs ten aanzien van „vuijtgedolven moer”, waarop die van Wouw echter meenden een soort van schatting of belasting te kunnen heffen, zodat de aanspraken van Wouw op een deel der gronden van de Plantage dan ook door het klooster werden afgewezen. Een halve eeuw of iets langer heeft dit geding zich als het ware voortgesleept, — 1620 tot 1682 —, om tenslotte te eindigen met een compromis, waarbij die van Wouw eigenlijk maar weinig zijde sponnen. Het sop leek ook hier de kool niet waard.

En hoe de twist in de wereld was gekomen? Het antwoord hierop is een korte samenvatting van de inhoud van honderden bladzijden processtukken, gewisseld tussen de prior en conventualen van genoemd klooster te Huibergen en het bestuur der heerlijkheid Wouw. Beide partijen beweerden in gemoede en in principe recht te hebben op de Plantage en stelden elk een of meer rechtskundigen aan om zulks aan de hand van onder haar berustende eigendomsrechten of andere titels te bewijzen voor de Raad en het Leenhof te 's-Gravenhage. De Plantage besloeg toen een oppervlakte van ongeveer 75 ha of naar de landmaat ter plaatse 186 gemet en was dus veel kleiner dan het huidige boscomplex.

Wouw was het geding opnieuw begonnen met een openlijke actie, toen Joost Abrahams en Pieter Jansz. Potter, collecteurs van het pontschot aldaar, deze grondbelasting trachtten te innen over de jaren 1669 en 1670, terwijl de gebruikers van de landerijen, behorende tot het boscomplex, deze fiscale heffing reeds aan de econoom van het klooster hadden voldaan en dus weigerden voor de tweede maal een zelfde belastingschuld aan Wouw te voldoen. Toen de Wouwenaars daarmee bot vingen, gingen zij er echter toe over de landerijen te verkopen. Hierdoor dreigde voor het klooster een noodsituatie te ontstaan, zodat de prior zich mede namens de conventualen tot de Raad van Brabant wendde onder overlegging van de nodige bewijsstukken tot staving van hun goed recht om van rechtswege de ingezette transactie te stuiten.

In het eerste van bedoelde documenten met het jaar 1541 was de overdracht opgenomen van een hypotheek op de betwiste gronden als eeuwige en erfelijke rente van 30 gulden jaarlijks door de markiezin Jacqueline de Croy van Bergen op Zoom aan het klooster van Huibergen ter voldoening wegens delging van een schuld aan het convent. De Landerijen worden daarin aangeduid als „seker quantijt van wilaerde, heijden ende woestijnen”, toen al tot een oppervlakte van 186 gemet. Deze grondrente moest elk jaar op 1 oktober door de rentmeester van het huis der markiezin worden betaald aan het klooster, doch zij bleef aflosbaar. Zij oefende dus de heerlijke rechten uit over de Plantage.

Een tweede bewijsstuk was een obligatie, afgegeven en getekend door

de Bergense markiezin Elisabeth van Hohenzollern, eveneens vrouwe van Bergen op Zoom en gedagtekend 10 juni 1662. In dit document verplichtte deze vorstin zich aan Siardus Bogaerts, „prior van Huijberge”, in drie termijnen af te betalen een som van 4000 gulden en hem voorts te vereren de eerste kap van het schaarhout „*inde plantasie van Huijbergen*, midts laetende de opgaende eyckenboomen ofte heesters”.

- Genoemde Elisabeth was toen al druk doende geweest om het door de oorlog met Spanje verwoeste en half leeggestolen bos weer in goede staat te doen brengen. In 1649 door de Staten-Generaal hersteld in het bezit van het Markiezaat van Bergen op Zoom, vaardigde zij vijf jaren later de volgende ordonnantie uit met betrekking tot deze restauratie van het boscomplex, welk document wel waard is hier te worden afgedrukt, aangezien het laat zien hoe ruineus ook toen het oorlogsgeweld was voor de bebossing. Van het oorspronkelijke bos was immers weinig meer overgebleven. Men leze slechts het volgende.

„Elisabeth bij der gratien Godts, Princesse van Zollern, Gravinne van den Bergh, marckgravinne tot Bergen op ten Zoom etc. etc. Alsoo Wij bij den jegenwoordigen tijt van Vrede hadden voorgenomen de *plantagie ende vrije warande, Ons aencomende, gelegen onder onse heerlijkheit van Wouden (= Wouw)*, door de injurien vanden oorloghe genouchsaem geruineert, op nieuws aen te queecken ende herstellen, doende daertoe aenleggen merckelijcke kosten.

Ende dat naderhant van tijt tot tijt wert ondervonden, dat eenige quaetwillige(n) dagelijx onderstaen de wallen om deselve onse warande geleght, om te stooten, den houtwas te plucken ende beschadigen, wegen door deselve te voete of met wagens ende karren te maecken, alles directelijck tegen onse voorgaende ordonnantie.

Omme waertegens noch malen precies te voorsien: inhererende als noch onse voorgaende bevelen, desen aengaende gestatueerd, interdiceren ende verbieden wijders bij desen, dat niemand, wie hij sij, te voete ofte paerde, met wagen ofte karre, sal gaen off rijden door de voors. onse warande, veel min eenige beesten in deselve weijden, turffsteecken off andere de minste aerde off houtwas roeren, alles op poene van hondert Carolus gulden ende verbeurte van beesten, karren ende wagens, waer met deselve dese onse Ordonnantie soude mogen wesen gecontravenieert ende sal de voors. pecuniele amende aen den lijve verhaelt worden tegens degene, die deselve nijet en souden kunnen opbrengen.

Gedaen in onse Stadt van Bergen op ten Zoom, den vierden Novembris 1654!”

Uit deze ordonnantie nu valt het volgende af te leiden met betrekking tot de Wouwse plantage in het midden der 17de eeuw. Tot het land van Bergen op Zoom, waarover de heer van dit gebied het bewind had en de zg. regalia bezat, behoorden het Westerkwartier o.a. met Huibergen en Hoogerheide, de centra van de in die beide kwartieren gelegen bossen, heide en vennen. Onder die regalia waren onder anderen poot-, jacht-

en visrechten van de heer van dit gebied begrepen. Voorzover men dus niet kan aannemen, dat Elisabeth van Hohenzollern als particulier deze bossen bezat, kon zij er haar rechten als markiezin uitoefenen en dus de bebossing bevorderen, de plantage of warande verpachten, bezwaren met rente enz., in het algemeen er vrijelijk over beschikken ten behoeve van de inkomsten van het markiezaat.

In de tweede plaats valt het op, dat ook deze ten dele beboste streken door oorlogsrampen, inundaties, houtroof en verwaarlozing der landerijen zeer hadden geleden, zodat het bos zelf „geruïneert” was. Om het gehele verval er van te behoeden, had zij orders gegeven om de bebossing met alle middelen ter hand te nemen. Zij werd bij dit loffelijk streven echter voortdurend tegengewerkt door voortgezette vernielingen, ongeoorloofd gebruik maken van het terrein door boeren, veedrijvers, karrijders, wagenvoerders enz., zodat er niet anders op zat dan het terrein af te sluiten op straffe van hoge boeten, desnoods invorderbaar bij lijfswang, en verbeurdverklaring van goederen, waarmee het misdrijf was gepleegd.

Een gebruik ten algemenen nutte en openstelling van bossen voor het publiek kwamen destijds en ook veel later nog niet voor, zodat de eigenaar of degene die heerlijke rechten op beboste streken uitoefende, daarvan in de regel uitsluitend de profijten en het genot had. De domeinbossen in Brabant, Gelder en elders bijvoorbeeld waren er in hoofdzaak ten behoeve van de jachtpartijen, door de Nassau- en Oranjevorsten en -vorstinnen bij tijd en wijle, met of zonder „suites” gearrangeerd. Verder leverden zij het brand- en timmerhout voor de paleizen en landhuizen, soms ook het hout voor strategische doelen, terwijl het overschot werd verkocht ter aanvulling van de kas of ter dekking van de uitgaven wegens bebossing, onderhoud en verzorging, uitbreiding en aankoop van nieuwe gronden, salariëring van het in de bossen werkzame personeel enz. Helaas beschikken we nog steeds niet over een gedetailleerde staat van inkomsten en uitgaven betreffende dergelijke domeinbossen voor een bepaalde periode of zelfs maar over één jaar, om aan de hand daarvan de financiële baten en lasten voor de bedrijfsvoering inbaar vloegen eeuwen te kunnen nagaan.

Om mij nu echter verder tot de Plantage in het conflict Wouw—Huibergen te beperken. Toen de hier bovenvermelde schuld van de markiezin wegens geldgebrek niet aan het klooster te Huibergen kon worden voldaan, — zij is blijkens de in het kloosterarchief voorhanden obligatie nimmer voldaan! — kreeg de prior Siardus Bogaerts voor zijn convent bij wijze van „recompens ofte vergeldinge” zekere rechten op de Plantage, die als volgt in een nieuw document werden omschreven: het gebruik van „den houtwas der plantage mette wateren bij Huibergen soo ende gelijk deselve is begrepen in haere wallen ende soo verre die haer is etenderende”, dit alles zó lang en tot zóver de schuld van vierduizend gulden niet aan het klooster werd voldaan, hetzij door de markiezin zelf, hetzij door haar erven of rechtverkrijgenden. Dit laatste wijst weer op een vorm van privé-bezit van het bos- en heidecomplex, eigen aan de markiezin als particulier.

Als bijzondere voorwaarden waren verder gesteld, dat ingeval de prior en zijn conventualen het noodzakelijk oordeelden om in verband met hun gebruik van de Plantage daarin een of meer gebouwen neer te zetten, of op andere wijze „eenige Timmerrage te doen inde meergemelte plan-

tage", en daaraan belangrijke kosten besteedden, dan zouden deze hun geheel worden terugbetaald, als ook de schuld kon worden ingelost, een en ander volgens taxatie door ter zake kundigen. Indien echter eventueel de erven van de markiezin deze verplichting niet op zich wensten te nemen, kregen de kloosterlingen in elk geval het recht om af te breken wat zij in het bos voor eigen rekening hadden opgebouwd om met die afbraak hun voordeel te doen, maar overigens daarmee ook genoeg te nemen en dus geen verdere actie in te stellen. Het daartoe gesloten accoord werd door de prior getekend te Bergen op Zoom op 20 oktober 1665 onder de naam van F. (rater) Siardus Bogaerts, prior vicarius ordinis Sancti Guilielmi, met opgedrukt zegel in rode lak. Hiermede had het klooster dus het vruchtgebruik, — niet de eigendom! — van de Plantage verkregen, totdat de inlossing van de schuld door de Markiezin of haar erven zou zijn geschied.

Doch de heren van Wouw dachten er nog steeds anders over, althans voorzover de bossen, heide en vennen op het grondgebied van hun heerlijkheid waren gelegen. Beide partijen voorzagen zich nu van beëdigde getuigen, die als ter plaatse bekend met vroegere toestanden, rechts- en eigendomsverhoudingen met betrekking tot de Plantage, verklaringen konden en wilden afleggen. Daaronder was er zelfs een stokoude man uit Esschen (België), die de leeftijd van 103 jaar heette bereikt te hebben en door de „conventualen van Huijbergen" in de arm was genomen. Natuurlijk werd deze oude baas niet naar de Raad van Brabant in Den Haag getransporteerd om daar „op sijne manne waerheijt in plaetse van eede" een verklaring af te leggen hoe in de 16de eeuw de situatie van de Plantage was geweest doch kon hij volstaan met voor schepenen van Esschen en Kalmthout een getuigenis af te leggen, dat vervolgens in opdracht van de kloosterlingen te Huijbergen werd doorgezonden naar Den Haag.

Deze verklaring is met zonder historische betekenis in verband met ons onderwerp. De oude Lenaert Geertsen getuigde namelijk, dat hij na zijn twintigste jaar zeven à acht jaren had gewoond te Huijbergen. Dat zou dus zijn geweest tussen 1600 en 1610, want zijn verklaring werd gedaateerd 2 december 1682. Van die tijd kon hij zich nog goed herinneren, „dat sekere bosschen ende heijvelden, genaempt *de plantage*, liggende over den poele, genaempt den hertspuit ende alsoo streckende naer Herel ende Wou, door dathe van dien *in proprieteijt* is gehouden geweest bij den Marquise van Bergen op den Zoom ende daernaer *is gebruyckt ende behouden* bijde voorschreven *Heeren Conventuaelen van Huijbergen*".

Herel, nu meest gespeld als Heerle, een dorpje van ruim 600 inwoners in de gemeente Wouw aan de weg naar Bergen op Zoom en de Hertspuit ter hoogte van het huidige Herelsven, waaruit de Blekloop stroomt, waren dicht bij en iets ten noorden van de Plantage gelegen. Genoemde getuige verklaarde dus ook met stellige zekerheid, dat de Markies van Bergen op Zoom al omstreeks 1600 eigenaar van de Plantage was en dat het klooster daarna er het vruchtgebruik van had en het bos „behouden" had, hetgeen hier kan betekenen dat het convent in dit vruchtgebruik was bestendigd. Verder wist hij mee te delen, dat het hem tijdens zijn verblijf te Huijbergen nimmer ter ore was gekomen, dat „die van Wou op de voorseijde plantage eenich recht van lasten oft Jurisdiction hebben gepretendeert, dan niet beter wetende oft de voorgemelde plantage van bosschen ende heijvelden als voorschreven is, *was sorterende onder den*

dorpe van Huibergen, ende dienvolgende die altijd heeft horen noemen de *Huibergse plantagie*, sonder dat die eenichsints was dependende onder het voornoemt dorp van Wou". Toen was het dus volgens de oude Lenaert niet *Wouwse* doch *Huiberg(en)se Plantage!* Het was hem ook bekend, dat tengevolge van oorlogshandelingen de bossen waren verneerd, maar dit had geen verandering gebracht in de eigendom, het beheer en gebruik er van. Alleen was een gedeelte, dat vroeger bos was geweest, in zijn Huibergense tijd met spurrie bezaaid, waarvan Jan en Peeter Gabriels van Huibergen destijds de vrucht oogstten.

In diezelfde geest getuigde nog de oud secretaris van Huibergen, Gabriel Peeters, wiens vader en oom Pieter en Jan Janssen de hofstede in de Plantage hadden bewoond, aangezien er omstreeks 1600 nog al wat grond in die streek in cultuur werd gebracht. Toen was Gabriel 12 à 13 jaar en later was deze cultuurgrond weer geworden tot „heg ende bosch". Gabriel had in zijn jongensjaren voor zijn vader en oom nog wel schapen geweid in de Plantage. Maar in geen der stukken blijkt dat er of van Wouwse of van Huiberg(en)se Plantage moest worden gesproken, het was toen enkel de Plantage evenals thans.

Intussen had ook Wouw zijn mannetjes in stelling gebracht om te pleiten voor de rechten van de tegenpartij. Zo was er een Cornelis Dingemans, die in het dorpsbestuur van Huibergen een functie had vervuld en toen 63 of 64 jaar was, die bleef volhouden, dat Wouw wel degelijk een aandeel in de Plantage had, omdat een gedeelte van de bos- en heidegronden behoorde tot de jurisdictie van Wouw. Wat in zijn verklaring nog belangrijker is, was het door hem meegedeelde feit, dat de markies van Bergen op Zoom omstreeks 1640 de Plantage met een aarden wal had doen omringen en afschutten. Dit werk had zekere Marten Braber met nog vijf man aangenomen. Behalve ploegen en de grond verder bewerken hadden deze mannen op een nieuw terrein en op de aarden wal eikels gezaaid en daarmee een nieuw gedeelte aan de oude Plantage toegevoegd, „van te voeren bij den Heere Marquise van Bergen tot eene Boschassie ofte Plantagie gebruikt". Bij deze ontginning en bebossing waren zelfs boeren uit Standdaarbuiten ingeschakeld, die behoorden tot de hoevenaars van de markies, een vorm van herendiensten dus.

De grenzen van het gehele complex wees deze Dingemans aan als „een seecker Landt, de groote Houwer genoemd, hetwelck altijd is gehouden als onder Wouw gelegen sijndel". Deze „Houwer" is te indentificeren met de huidige Ouwer velden, gelegen ten oosten van de Plantage en duidelijk deel uitmakende van het grondgebied der gemeente Wouw. Na het ontginnen der woeste gronden voor de zogenaamde Nieuwe Plantage, werd volgens Dingemans „voorschreeve geheele soo oude als nieuwe plantagie" door het klooster der Wilhelmiëten te Huibergen in gebruik genomen.

Ook Hans Cornelissen, de vorster of gerechtsbode van Wouw, had in het begin van de 17de eeuw volgens zijn attest koeien en schapen in de Plantage geweid en geschut „op de boscht ofte schutkoy alhier tot Wouw sonder tegen seggen van iemandt ter werelt", uit welke verklaring moest worden afgeleid, dat ook Wouw dan toch wel zekere rechten had op de Plantage. Deze verklaring werd nog gesteund en gestaafd door die van Geert Adriaansen Doggen, wiens familie van aver tot aver had gewoond te Wouw, dat de Huibergenaars hun vee niet mochten „waghten ofte

stouwen" op de Wouwse heide, maar dat zij niet verder mochten komen dan tot „Wijtbercken boomken ende den verbranden staeck", de grens van de Plantage aan de Wouwse kant.

Dit pro en contra zij voldoende om de lezer een indruk te geven hoe oudtijds uit den treure kon worden gepleit en geprocedeerd over bosrechten en de voordelen welke het bezit van beboste streken kon opleveren, ook al doordat bij voortgezette bebossing van woeste gronden, waarvan de grenzen of limieten niet geheel vaststonden of niet vooraf waren bepaald, de daarbij betrokken heerlijkheden licht geneigd waren wegens echte of vermeende rechten te gaan procederen. Ook in casu was het voor de Raad van Brabant geen gemakkelijke taak elk der partijen het volle pond te geven waarom ze hadden gevraagd. Het leek als in zovele schriftelijke gedingen een eindeloze strijd te worden zonder nederlaag en overwinning met de „partijen te repliceren in reconventie en te dupliceren in conventie binnen veertien dagen naer insinuatie", gevolgd door het „antwoort in reconventie en replicq in conventie", waarmee de elkaar betwistende raadslieden van elk der partijen alleen maar zijde sponnen.

Het einde van dit eentonige liedje was dan ook in het onderhavige geval een vergelijk of een compromis, hetzij mager hetzij vet! Want beide partijen zagen tenslotte wel in, dat het voortduren van het geschil of conflict en de bestendinging van het proces de kloof tussen beide alleen nog maar dieper kon maken, en, wat minstens even zwaar woog, de proceskosten slechts kon vermeerderen. Daarom werd er een scheidingslijn getrokken door de Plantage, aldus in de eindschikking bepaald: de Plantage zou tot de jurisdictie van Huibergen behoren, voorzover het betrof het gebied tussen de heerbaan van Kalmthout naar Bergen en de heerbaan midden door de Plantage naar Bergen. Het overige deel van de Plantage aan de andere kant van de Bergse heerbaan en west van de „grootte houwre" zou voortaan worden gerekend te behoren tot de jurisdictie van Wouw. En alleen uit dat gebied zou het Wouwse dorpsbestuur het zo vele jaren aaneen betwiste pontschot mogen heffen ten bedrage van . . . zeven en een halve gulden! Was het alleen dáárom begonnen, dan zal die schamele inzet mogelijk het duizendvoudige aan proceskosten hebben opgeslokt!
